

Hoe wordt er in de bijbel gesproken over leven na de dood?

Een kritische kijk op Allerzielen

© Klaas Spronk

Wie op zoek gaat naar een Bijbelse achtergrond van het feest van Allerzielen heeft de teksten niet voor het oprapen. De Bijbel is namelijk als het gaat om het leven na de dood erg terughoudend. Dat geldt zowel voor het Oude als voor het Nieuwe Testament. Op het eerste gezicht is dat verbazingwekkend. Het Christelijke en ook het Joodse geloof staan er immers om bekend dat ze uitgesproken ideeën hebben over hemel en hel en over het oordeel dat beslist over de vraag in welk van beide de ziel van de gestorvene terecht komt.

Het Oude Testament over de dood en daarna

In het Oude Testament is er maar één tekst die daarover uitsluitsel geeft. Die is te vinden aan het slot van het boek Daniël. Dat is geschreven in de tweede eeuw voor onze jaartelling en behoort dus tot de laatste geschriften van het Oude Testament. Het wil de gelovigen bemoedigen die lijden onder het hartvochtige bewind van Antiochus IV Epiphanes die de Joden geboden had om de Griekse goden te vereren. Wie toch uitsluitend vasthield aan het geloof in de ene God van Israël moest dat met de dood bekopen. Velen stierven in die tijd de marteldood (een gruwelijk voorbeeld daarvan vindt men in 2 Makkabeeën 7). In Daniël 12 wordt geopenbaard dat de beulen niet het laatste woord hebben. Aan het eind der tijden zullen alle doden opstaan en zal over hen het oordeel worden uitgesproken. De rechtvaardigen zullen stralen als de sterren, voor eeuwig. De misdadigers zullen worden gestraft met eeuwige smaad.

Het is veelzeggend dat dit inzicht in zekere zin werd afgedwongen door de extreme situatie van dat moment. Het geloof in een rechtvaardige God was niet langer te rijmen met de lotgevallen van zijn vereerders. Dat dwong de Bijbelschrijver om een grens te overschrijden waarvoor men tot op dat moment steeds halt had gehouden. In oudere teksten wordt het dodenrijk wel genoemd, maar dan meestal als iets dat men zo lang mogelijk wilde vermijden. In sommige Psalmen (bijvoorbeeld Psalm 30) wordt God gedankt voor genezing van een ernstige ziekte als een redding uit dat dodenrijk. De focus is op het leven, niet op de dood. Maar een heel enkele keer wordt er iets meer gezegd over wat een mens te wachten staat na het sterven. In Jesaja 14 wordt in een sarcastisch bedoeld klaaglied bezongen hoe de koning van Babel zijn smadelijke plek krijgt onder de doden in de diepten van het dodenrijk. Het staat in schril contrast, zo horen we datzelfde lied, met wat hij voor zichzelf verwachtte. Hij ging ervan uit dat hij een plek zou krijgen onder de goden. Die hoogmoed komt echter voor de val. Hij bevindt zich nu niet te midden van de sterren aan de hemel, maar wordt bedekt door wormen.

Dodengedachtenis is geen godenverering

Uit deze opmerkelijke tekst kunnen we afleiden waarom het Oude Testament zo zuinig is met informatie over het leven na de dood. Het heeft te maken met datgene wat verweten wordt aan de koning van Babel. Hij ging ervan uit dat hij net als bij zijn leven ook na zijn dood een vooraanstaande positie zou innemen. In die tijd was dat helemaal niet zo vreemd. In het oude Nabije Oosten speelde de dodencultus een grote rol. Aan de doden werd een hoge status toegekend. Dat gold zeker voor overleden koningen en andere hoogwaardigheidsbekleders. Zij werden vereerd als een soort halfgoden, die konden bemiddelen tussen de mensen en de hogere goden. Omgekeerd werden de dodengeesten vaak ook als een bedreiging ervaren. Zij werden verantwoordelijk gehouden voor allerlei narigheid. Op die manier zouden zij bijvoorbeeld de levenden straffen voor het kwaad hen aangedaan in het verleden of voor het feit dat hun graven niet goed werden onderhouden. Dat betekende dat aan de doden een goddelijke status werd toegekend. En juist dat was onacceptabel

binnen het monotheïsme van Israël. Daarom wordt in de wet van Mozes het contact met de doden streng verboden. Het verhaal van Saul die contact zoekt met de dodengeest van Samuël (1 Samuël 28) laat zien dat het ook niets oplevert. Tegen alle regels in zoekt Saul via een vrouwelijk medium contact met de profeet. Hij krijgt hem ook te spreken, maar het wordt al snel duidelijk dat hij niets nieuws te horen krijgt, laat staan dat hem een uitweg uit zijn noodsituatie geboden wordt. Na het contact is hij er nog slechter aan toe dan daarvoor.

Elia en Elisa

Binnen het Oude Testament is er echter ook een tegengeluid. Dat vinden we in de verhalen in de boeken Koningen over de profeten Elia en Elisa. Zij binden de strijd aan tegen de verering van Baäl. Dat is de Kanaänitische god van de vruchtbaarheid. Volgens de mythe moet Baäl op een gegeven moment afdalen in het dodenrijk. Dat werd gezien als een verklaring voor het feit dat elk jaar een groot deel van de natuur sterft. Baäl staat echter ook weer op en op dat moment zien ook de doden die zich met Baäl verbonden hebben weer even het licht. Zo delen ze jaarlijks in het nieuwjaarsfeest. Elia en Elisa keren zich fel tegen de ongetwijfeld als zeer aantrekkelijk ervaren dienst aan Baäl. In woord en daad laten zij zien dat niet Baäl, maar de God van Israël verantwoordelijk is voor de vruchtbaarheid. Zo begint Elia zijn optreden met de aankondiging van een droogte (1 Koningen 17). Het gaat pas weer regenen als de God van Israël dat wil. Ook als het gaat om leven na de dood bieden zij een alternatief. Van beide profeten wordt verteld dat ze een gestorven kind weer tot leven wekken. En ook kan men aan beide profeten zelf zien dat zij een kracht vertegenwoordigen die sterker is dan de dood. Van Elia lezen we (in 2 Koningen 2) dat hij aan het eind van zijn aardse leven ten hemel vaart in een wagen van vuur, getrokken voor vurige paarden. Elisa verrichtte na zijn dood nog een wonder: toen een dode in het graf van de profeet werd geworpen kwam hij na de aanraking met dat graf weer tot leven (2 Koningen 13:21). Het gaat nog verder. Wanneer Elisa op een gegeven moment in het nauw gebracht wordt door een vijandige koning en zijn leger krijgt hij bijstand van een hemels leger met vurige wagens en vurige paarden (2 Koningen 6:17). Het heeft er alle schijn van dat Elia vanuit de hemel terug is gekomen om zijn opvolger bij te staan.

De dood en de doden aan God overlaten

Zo vinden we dus aan de ene kant in het Oude Testament de afwijzing van alles wat met de dood te maken heeft, maar is er dus ook een positiever verwachting. Het luistert in ieder geval nauw. Men was er beducht voor om op een verkeerde manier een verbinding te leggen tussen God en de doden. Het moest worden vermeden dat de doden op een of andere manier de plaats van God in zouden kunnen nemen. En ook mocht niet de indruk ontstaan dat men het bestaan na de dood naar zijn hand zou kunnen zetten. Een goed voorbeeld van dat laatste is de manier hoe men in het oude Egypte het hiernamaals dacht te kunnen regelen. De teneur van het Oude Testament is dat men dit soort dingen het beste aan God kan overlaten. Heel treffend is dat verwoord in Psalm 73. Wanneer de dichter de hoop uitspreekt dat uiteindelijk alles goed komt, ook na de dood, zegt hij: “Maar nu weet ik mij altijd bij U ... Al bezwijkt mijn hart en vergaat mijn lichaam, de rots van mijn bestaan, al wat ik heb, is God, nu en altijd” (Psalm 73:23-26).

De ziel gelouterd

In het derde hoofdstuk van het deuterocanonieke boek Wijsheid krijgt de lezer meer informatie over wat ons na de dood te wachten zou staan. De daarin gegeven voorstelling van de gang van zaken is gebaseerd op de inmiddels vanuit de Griekse cultuur overgenomen idee van de onsterfelijke ziel. Van de gestorven rechtvaardigen wordt gemeld dat zij “in vrede” zijn. Hun ziel zal worden gelouterd “als goud in een oven” en ze zullen “wanneer de tijd is aangebroken dat God zich over hen ontfermt” samen met God heersen als koningen tot in eeuwigheid. Wanneer dat precies zal zijn, wordt ons niet uit de doeken gedaan. Het zou aan het eind der tijden kunnen zijn, maar het lijkt er ook op dat de

doden direct na zijn sterven de hemelse zaligheid ervaart. In het Nieuwe Testament kom je beide opvattingen tegen.

Het Nieuwe Testament en het leven na de dood

In het Nieuwe Testament is net als in het Oude minder over het leven na de dood te vinden dan men wellicht zou verwachten. Dat heeft weer een andere oorzaak. De eerste gemeente leefde in de stellige verwachting dat Jezus spoedig terug zou komen. De mensen die tot bekering kwamen gingen er van uit dat ze dit nog zelf mee zouden maken. In een van de eerste brieven van Paulus wordt dat duidelijk wanneer de apostel antwoord moet geven op de vraag wat er zou gebeuren met de gemeenteleden die, anders dan men gedacht had, gestorven waren voor Jezus' wederkomst. Paulus schrijft dan dat zij eerst zullen opstaan en daarna samen met de levenden worden weggevoerd, de Heer tegemoet (1 Tessalonicenzen 4:16-17). Het valt daarbij op dat Paulus niets zegt over wat hen dan precies te wachten staat. Hij beperkt het tot: "Dan zullen we altijd bij Jezus zijn". Dat doet denken aan de geciteerde verzen uit Psalm 73. Omdat men in de tijd dat het Nieuwe Testament ontstond er zo van overtuigd was dat Jezus niet lang op zich zou laten wachten, besteedde men niet of nauwelijks aandacht aan de vraag waar de doden in de tussentijd dan bleven.

Geen tijd of plaats maar een relatie

In de evangeliën, die later geschreven zijn dan de brieven van Paulus, vinden we verschillende voorstellingen over de toestand der doden naast elkaar. In Matteüs 25:31-46 vertelt Jezus over het laatste oordeel, aan het eind der tijden, waarbij scheiding gemaakt zal worden tussen rechtvaardigen die de eeuwige zaligheid krijgen en de zondaars die eeuwige bestraffing te wachten staat. In het evangelie van Lucas komen we enkele keren een ander beeld tegen. Daar wordt namelijk beschreven hoe mensen direct na hun dood al hemelse zaligheid dan wel als hun verdiende loon het tegendeel daarvan ervaren. Dat vinden we in het verhaal van de rijke man en de arme Lazarus (Lucas 16:19-31) en ook bij de belofte die Jezus aan het kruis doet aan één van de misdadigers die met hem gekruisigd wordt: "Ik verzeker je: nog vandaag zul je met mij in het paradijs zijn" (Lucas 23:43). Opnieuw kan men concluderen dat de belangrijkste informatie niet ligt in de precieze beschrijving van tijd en plaats, maar in de aanduiding van de relatie met Jezus ("met mij"). We zagen het eerder in Psalm 73 en ook in 1 Tessalonicenzen 4. We vinden het ook terug in 1 Korintiërs 15. Dat is het hoofdstuk waarin het meeste aandacht gegeven wordt aan het geloof in de opstanding der doden. Men zoekt er echter tevergeefs details over het leven na de dood. Het gaat hoofdzakelijk over hoe onze verwachting verbonden is met wat er gebeurd is met de opstanding van Jezus.

Allerzielen

Het feest van Allerzielen en de gebruiken en tradities die daarmee verbonden zijn, zijn als zodanig niet terug te vinden in de Bijbel. Dat wil echter nog niet zeggen dat ze onbijbels zijn. Wel kan men leren van de terughoudendheid in deze, zoals die met name kenmerkend is voor het Oude Testament. Respect voor de doden kan ontaarden in een verering van de doden die ongepast is binnen het geloof in de ene God. Men kan het ook positief benaderen en leren van de Bijbel wat de kern is van het geloof in een leven na de dood. Dat is het vertrouwen dat de band van de gelovige met haar/zijn God niet zomaar verbroken wordt, zelfs niet door de dood: vriendschap met de Eeuwige is eeuwige vriendschap. Voor het feest van Allerzielen betekent dit dat het accent komt te liggen op de relatie van de gestorvenen – en ook van de nabestaanden – met de levende Heer.

Wie verder wil lezen over wat de Bijbel zegt over het leven na de dood vindt een goede gids in het mooie boek van Wim Weren, *Dood. En dan? Stemmen uit de Bijbel, echo's in onze cultuur*, Zoetermeer 2010.

Een heel andere benadering vindt men bij Harmen U. de Vries, *Hoe worden de doden opgewekt?: Op zoek naar de contouren van het opstandingsbestaan*, Zoetermeer 2011.

Heel informatief is ook het themanummer over de dood van het tijdschrift over de Bijbel *Schrift*: nr. 259 (februari 2012).